

Antigona 2020 – ob 60. obletnici Smoletove *Antigone* (predgovor)

Matic Kocijančič

Mit o Antigoni je vidna stalnica v evropski literaturi, filozofiji in širšem družbenem diskurzu. Najpomembnejša ubeseditev tega mita, Sofoklova *Antigona*, je že v antiki porodila nekaj slovitih interpretacij in reinterpretacij, npr. (izgubljeno) Evripidovo istoimensko tragedijo in Stacijevu prepesnitev v *Tebaidi*, ki je v srednjem veku (in delno še v zgodnji modernosti) po priljubljenosti in vplivu celo zasenčila Sofoklovo. V 16. stoletju so nastali številni prevodi Sofoklove *Antigone* (prevajali so jo npr. Gentian Hervé, Giovanni Gabia, Veit Winshemius, Georgius Ratallerus, Johannes Lalamantius in Thomas Naogeorgius), v naslednjih treh stoletjih pa tudi manj ali bolj izvirne (zgodnje) moderne literarne različice, predelave in dopolnitve mita o Antigoni (mdr. Luigi Alamanni, Robert Garnier, Thomas Watson, Thomas May, Jean Rotrou, Jean Racine, Vittorio Alfieri in Pierre-Simon Ballanche). V 19. stoletju je *Antigona* – predvsem po zaslugi Heglove slovite interpretacije Sofoklove tragedije – postala ena izmed ključnih mitoloških in literarnih referenc v evropskem filozofskem kanonu. Ta trend se je nadaljeval v 20. stoletju, v prvi vrsti prek izjemnega vpliva Heideggerjih in Lacanovih soočenj s tem Sofoklovim delom.

20. stoletje je tudi v literarnem in gledališkem smislu pokazalo izjemen interes za mit o Antigoni, najodmevneje v navezavi na slovito in kontroverzno *Antigono* Jeana Anouilha (1944). Uspeh te drame je po vojni povzročil neustavljivo poplavo dramskih, proznih in pesniških različic Antigonine zgodbe, ki antično junakinjo z večjo ali manjšo prepričljivostjo postavljajo (in predstavljajo) pred novodobne družbene in eksistencialne izzive. *Antigona* Dominika Smoleta, ki je nastala pod očitnim Anouilhovim vplivom in doživela krstno uprizoritev leta 1960, velja za eno izmed najpomembnejših in najboljših slovenskih dram 20. stoletja. Četudi v slovenskem prostoru prevladuje konsenz o njeni izjemni estetski in sporočilni moči, gre obenem za dramo, ki od svojega nastanka naprej razvne raziskovalce in poraja raznorodne in tudi izrazito konfliktne interpretacije. Eden izmed najboljših prikazov tega širokega horizonta je bil kolokvij »Antigona '80«, ki ga je ob dvajsetletnici krstne uprizoritve Smoletove drame organiziralo Slovensko društvo za primerjalno književnost.

Ob šestdesetletnici Smoletove *Antigone* smo se pri SDPK odločili, da je napočil čas za sveže soočenje z njeno zapuščino, pa tudi za širše soočenje z mitom o Antigoni, ki je bil – z močnim Smoletovim pečatom – v Sloveniji v zadnjih petih desetletjih deležen številnih odmevnih literarnih (Dušan Jovanović, Rade Krstić, Jure Detela, Evald Flisar), literarnokritičkih (Janko Kos, Taras Kermauner, Primož Kozak), odrskih (Meta Hočevar, Eduard Miler, Matjaž Berger), filozofskih (Tine Hribar, Slavoj Žižek, Lenart Škof) in filoloških (Kajetan Gantar, Brane Senegačnik, Andreja Inkret) obravnav. Naš glavni cilj je bil povezati bogato slovensko recepcijo mita o Antigoni s prav tako cvetočim in interdisciplinarnim zanimanjem zanj v sodobnem mednarodnem prostoru. Na tej podlagi je nastal pričujoči sklop člankov, s katerim se podajamo na slikovito pot od antičnih temeljev antigonskega mita prek raznolikih odmevov širše tebenske mitologije v srednjeveški in zgodnjemoderni književnosti pa vse do najnovejših izzivov literarnokritičke recepcije Sofokla in Smoleta.

***

Aleksandar Gatalica – srbski pisatelj in prevajalec iz stare grščine, ki je poleg številnih drugih grških klasikov v srbsčino prevedel tudi Sofoklovi tragediji *Kralj Ojdip* (v njegovem prevodu *Gospodar Ojdip*) in *Ojdip v Kolonu* – na drzen in svež način oriše ključne poteze in okoliščine Sofoklovega dramskega opusa. V njem prepozna – predvsem glede vpliva, izrazne moči in specifičnih slogovnih značilnosti – antično paralelo Shakespearovi dediščini. Gatalica se v svoji študiji osredotoči na nekatere razsežnosti Sofoklove zapuščine, ki jih nismo vajeni videti v ospredju: npr. doprinos k razvoju gledališke tehnike, »ekonomičnost« besedišča in izčiščenost verza. Ob svoji tematizaciji Antigone poudarja, da ta lik že pri Sofoklu presega istoimensko tragedijo in da se v *Ojdipu v Kolonu* srečamo z nekakšno »proto-Antigono«, ki usodno zaznamuje tudi vsebinski naboj Sofoklovega najslavnejšega dela.

Alenka Jensterle Doležal – pisateljica, literarna zgodovinarica in poznavalka moderne recepcije mita o Antigoni, ki jo je najbolj izčrpno tematizirala v monografiji *Mit o Antigoni v zahodno- in južnoslovanskih dramatikah sredi 20. stoletja* – v svojem prispevku primerja Smoletovo *Antigono* z enim izmed najvidnejših (po kritičkem konsenzu sicer izrazito neposrečenih) odmevov Sofoklove junakinje v češki literaturi, satirično igro *Děvka z města Théby* dramatika Milana Uhdeta. Četudi avtorica zavrne možnost medsebojnega vpliva med dramatikoma, pa med njunima deloma vseeno prepozna močne skupne točke – ki jih v veliki meri pojasni s prikazom vpliva Anouilhove *Antigone* na obe dramati –,

pri čemer izpostavi predvsem figuro Kreonta, ki tako pri Smoletu kot pri Uhdetu okrepí svojo vlogo v primerjavi z antičnim izvirnikom, obenem pa pri obeh sodobnikih deluje tudi kot (manj ali bolj subtilna) kritika tedanjih komunističnih oblasti.

Brane Senegačnik – pesnik, esejist, klasični filolog in prevajalec, vodilni slovenski strokovnjak za Sofokla in grško tragedijo – primerja Sofoklovo in Smoletovo *Antigono* z vidika odnosa obeh dram do »ulimativne resničnosti«. Ta odnos se vzpostavlja prek središčnih »odsotnih prisotnosti« v obeh delih: pri Sofoklu gre za odsotno prisotnost bogov, ki v tragediji ne nastopijo neposredno, četudi celotno dogajanje zaznamuje vprašanje njihove vpetosti vanj; pri Smoletu, ki upodablja svet, v katerem »bogov v pravem pomenu besede – torej v pomenu sil, ki kot pri Sofoklu vladajo ulimativni resničnosti – ni«, pa gre za odsotno prisotnost naslovne junakinje (ob koncu drame še Paža, ki prevzame Antigonino poslanstvo). Četudi si Senegačnik ob orisu Smoletove odstranitve božjega iz mita o Antigoni (lahko bi rekli tudi: *odsotne odsotnosti* bogov) zastavi vprašanje, »ali bi bila sploh mogoča večja distanca od Sofoklovega sveta«, nazadnje vendarle poudari odločilne duhovne paralele med obema (negativnima) motrenjema resničnosti: »Podobno kot Sofoklova junakinja nima jasnega vedenja o posmrtnem življenju, tudi Smoletova ne more vedeti, kakšna je skrivnostna dežela, kjer je Polineik. Kar ve, je le to, da je daleč od 'tega sveta', še več: da je 'druga plat življenja' [...]. Kakor je iz Sofoklove 'pesmi o človeku' jasno, da se ulimativni resničnosti življenja, smrti, človek približa le sam, mora tudi v Smoletovo drugo deželo, na drugo plat življenja, človek sam.«

Milosav Gudović – srbski filozof, ki je antigonsko snov obravnaval že v razpravi *Martin Heidegger in bistvo tragedije*, prav tako objavljeni v *Primerjalni književnosti* – se sooči z bogato filozofsko recepcijo prve zborske pesmi Sofoklove *Antigone*, ki jo ob domiselni hermenevitični analizi poveže z vprašanjem *žrtvenosti* kot »izvirne možnosti človeške eksistence« in »mere antropološke in eksistencialne resnice«. V problemskem horizontu Heideggerjeve tematizacije razmerja med silnim in nasiljem v *Antigoni* – tematizacije, ki je v zadnjih treh desetletjih (predvsem v luči burnih soočenj s filozofovim politično-zgodovinskim bremenom) pridobila izrazito kontroverzen status – Gudović ponudi svežo prevetritev njegovega interpretativnega okvira: Antigona – z vso silnostjo svoje žrtvene biti, ki jo odstira njen odloč(il)ni odgovor »prvi poklicanosti«, »odločitvi za bratstvo« – ni le nenasilna, temveč *jenenasilje kot tako*; srdito nasilje »vladarske samovolje« – ki se poskuša samopravičiti ravno skozi brezprizivno enačenje žrtvenosti in nasilja (torej

skozi svojevrstno *hermenevtično* nasilje) – pa se v zadnji instanci izkaže za »radikalno brezsilno«, torej ne-močno.

Alen Širca – komparativist in predsednik Slovenskega društva za primerjalno književnost – v svoji študiji razgrne bogato in razgibano zgodovino razvoja figure Antigone od njenega starogrškega rojstva do humanističnega prerodenja, pri čemer se osredotoči predvsem na srednjeveško recepcijo, ki je – ne le v slovenskem, temveč tudi v mednarodnem preučevanju mita o Antigoni – izrazito zapostavljena. Širca prepričljivo pokaže, da to zapostavljanje še zdaleč ni upravičeno, saj so srednjeveški pisci ustvarili eno izmed najbolj nenavadnih in hermenevtično izzivalnih poglavij v dvatisočpetstoletnem razvoju antigonske mitologije. Pod vplivom Stacijeve *Tebaide* je tebanska motivika postala ena od vidnih stalnic viteškega romana, Antigona pa je bila v tej literarni tradiciji figura z neulovljivo širokim spektrom pojavitev, v katerih so se precej poljubno in drzno združevale različne karakteristike antičnih in srednjeveških ženskih likov. Ta dimenzija srednjeveške literature razkriva njeno izvirno kreativnost, »ki iznajdeva nove recepcijske možnosti literature prejšnjih obdobij in eksperimentira z novimi izkušnjami in identitetami v okviru svojega prostora in časa«, obenem pa raziskovalce sooča z »drugostjo in drugačnostjo 'tujega'«, ki jo je – v nasprotju s trdovratnimi modernimi predsodki – »vselej treba jemati resno«.

V svojem članku obravnavam zaključek Sofoklove *Antigone*, presunljivo upodobitev Kreontovega zloma, kesanja in umika, ki ga sodobne interpretacije tega temeljnega tragiškega dela – osredotočene predvsem na središčni spopad med Antigono in Kreontom – prepogosto spregledajo. Natančna analiza Kreontovih in zborskih sklepnih replik – tako v izvirniku kot v bogati slovenski prevodni tradiciji – ter njihovega širšega duhovnozgodovinskega konteksta (še zlasti atiškega razumevanja razmerja med božjim in državnim zakonom) razkriva izzivalno teopolitično poanto, ki načrtuje pomenski horizont celotnega Sofoklovega dela. V navezavi na te ugotovitve članek razvija pojem negativne politike, s katerim ponudi okvir za razumevanje dveh antagonističnih teopolitičnih paradigem v *Antigoni*, ki s specifično dinamiko svojega trka napovedujeta tudi nekatere prepoznavne duhovne in družbene pretrese (post)modernosti.